

A MI TITÓNK

SINKÓ ERVIN

ÖRÖMÖM A HARCOS...

Örömöm a harcos, akit nem győzött le győzelme. Számban szép álmaim s ígéretes mesék feledett üde íze az ő neve.

Mások szemében falvak a falvak s városok a városok, de az ő szeme lát, látta,

hogy falvak s városok embernek sivatag, sakálok leshelye, sakálok prédája,

ő látta, hogy sötét van, vihar sötétsége, vihar süketsége.

S elindult. Szólt benne s vitte magányos tiszta dala, mely falvakról, városokról szólt,

emberi falvakról, emberek városairól, Földről, mely emberi.

Mások is indultak harcba, s félúton, a csak szívükben élő dallal véreztek el letiporva,

s ha nem ők, akkor a dal vérzett el, elvérzett a diadalukon, akkor vérzett el, mikor győztesen milliók ajkán harsant fel az, ami benn a hő's szívében sugaras tiszta dal volt a győzelem előtt,

világölelő szent lázú, szárnyas zsoldár,

s a győzelemmel szürkülő buta parádés indulóvá vált.

Örömöm a harcos, aki győzött, és szívében tisztán, úgy óvta meg az ő sajtó, nagy vágyú, világölelő, tiszta dalát, mint amilyen volt, mikor elindult a harcba egymagában, szembe a sakálszemektől villogó városokkal, szembe sötét falvakkal és süket viharral.

Ellenség csatakiáltása zürzavarában éppúgy, mint győzelme harsogó harsonái ünnepén, ő megmaradt, aki volt,

a különös dallal szívében, a dallal, mely kék egek tiszta fénye után fáj,

*kék egek tiszta fényét áhítja emberi földre s a szemekbe,
ő megmaradt, aki volt, az ő sértetlen nagy vágyú dalával szívében,*

a különös dallal, melyben virraszt a harcos külön és titkos magánya, milliók sajtó magányával, szabad távolokkal, a maga csillagával tele, fájó, forró magány.

*Kővé válik, önmaga szobra lesz a hős, ki hűtlenül hátranéz.
Örömöm a harcos, aki mindig mintha ma először indulna,
és hű magányával*

*élén jár idők kapuját döngető remények nyüzsgő seregének,
tudja,*

*hogy szép álmok, ígéretes mesék és cél ízével akarnak meg-
telni a lomha hétköznapiak.*

(1955)

Zágreb, 1951. május 25.

Emlékszem arra az ősz hajú művelt osztrák úrra, aki még az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből maradt ott Boszniában.

Ő nekem 1942-ben igen logikusan bizonygatta, hogy voltaképpen Tito egyáltalán nincs is és tette ezt ilyenképpen:

— Tudvalevően a sivatag vándora, ha kínozza a szomjúság, áldozatává válik képzelete játékainak. Úgy tűnik neki, hogy látja azt, amire leginkább szüksége volna és amiben legkevésbé sincs része. Képzeletében úgy tűnik neki, hogy a gyilkos forró homokból tiszta és gazdag források erednek. Így ennek az országnak kulturálatlan, primitív népe is, mindenkitől elhagyatva, magára hagyatva, megaláztatástól, a tömegmészárlások félelmétől és szörnyűségeitől elkínózva, a felindulásnak abba az állapotába került, amelyben a mítoszok és legendák, a ragályos hallucinációknak ezek a termékei születnek. A csoportban, amely menekülve hagyja el faluját, valaki hangosan felsóhajt: — Ó, ha akadna valaki, aki hirtelen a hegyekből, az erdőkből előtörne, hogy rávesse magát ezekre a gyújtogató gyermekgyilkosokra... S ez elégséges ahhoz, hogy ezeknek az elkínzott és gyámoltalan primitív embereknek működésbe kezdjen a fantáziája és folytatva, tovább szöve ezt a motívumot, kiszínezza a részleteket, hogy hogy is volna, hogyha így volna. Erről

beszélgetnek, elbeszélük, mit beszélgettek, és egyszerre itt is, ott is az elüszkösödött házhelyeken vagy éjszaka az erdőben a tűz körül azt a „hogya is volna” kérdést a képzelet észrevétlenül átalakítja „így és így történt”-té, mindaddig míg a képzeletbeli alakot fel nem ruházzák létező személyiségnek mind több és több jellegzetességével, a végén még névvel is. Egy-egy eldördülő puska lövés, valahol valami robban vagy valahol összeütközésnek hozzák a híret — s a népi fantázia megnagyítja és egymással összefüggésbe hozza mindezeket a véletlen, egymástól független eseteket, valamennyit képzeletbeli hőse köré csoportosítja, mindenben az ő művét sejtí és látja, Szerbiában is és Szlovéniában is, Boszniában és Horvátországban, egyszerre van ő mindenütt. A valóságban pedig nincs, csak a tehetetlenek és gyámoltalanok képzeletében él. Mint-hogy a valóságban nem lehet ásókkal és fejszékkel felvenni a küzdelmet elsőrangú német repülőgépekkel, tökéletesen megszervezett és fegyelmezett modern hadsereg tüzéségével, bunkereivel és harci kocsijaival, a nép, ez a nép a fantázia birodalmába menekül, az ellenállásról és harcra szóló álmokat; s minthogy a valóságban nem lehetséges, hogy segítsenek magukon, a lehetetlen látogatja őket álmaikban, és ez az ő álmuk a Tito nevet kapta, aki valójában nincs is. Ez több, mint világos...

Ma sem tekintem nevetségesnek az okfejtést, mellyel ez az okos öregúr bizonygatta előttem, hogy Tito egyáltalán nincs is. S nem ironikusan nevezem ezt az öregurat okosnak.

Igaz, ő csak művelt és rokonszenvező polgári nézője volt az eseményeknek, de ami meggyőződését illeti minden fegyveres ellenállás lehetetlenségéről, ezt a meggyőződést osztották vele valamennyi leigázott ország (...) vezetői is. Egyetlenegy kivétellel. Jugoszlávia (...) kommunista pártjának kivételével.

Jugoszlávián kívül valamennyi megszállt országban (...) az a „józan ész” volt a hangadó, amelynek nevében Boszniában ez az öregúr beszélt s amely józan ész már annak idején szembeállították Lenin „lázálmaival”.

Tito nagyságának titka, hogy ismerte — és jobban ismerte, mint maga a nép — a nép vágyait, szükségleteit, lehetőségeit és erejét. A nép erejével ő megvalósította az álmokat, a nép „lehetetlen” álmait. Hogy volt erre képes?

Valahányszor egyesek vagy egész népek rendkívüli történelmi teljesítményekre válnak képessé, erejük forrása mindig abban rejlik, hogy bennük minden másnak fölébe kerekedik az egymással

való összetartozás érzése, illetve tudata. Az ilyen történelmi pillanatokban a közösség akarata egyéni akarattá, az egyéni akarat pedig a közösség akaratává válik. Az ilyen pillanatokban az emberekben egy erő támad, mely nem az övéké, nem az enyém és nem is az övé, hanem a *miénk*, ilyen pillanatokban a *nép* felfedezi, hogy népként, történelmi erők hordozójaként valóság.

Tito nagysága az, hogy az ő akarata, az ő hite és az ő gondolata azoknak a gondolatoknak, annak a hitnek és akaratnak volt a kifejezője, amely Jugoszlávia népeinek lelke mélyén parázslott.

A „józan ész” szempontjából Titónak nem lett volna szabad lennie, Kommunista Pártjának nem lett volna szabad népfelkelést szerveznie és annak élére állnia, nem lett volna szabad népfelszabadító háborúnak, forradalomnak lennie, és nekünk se lett volna szabad azzá lennünk, amik vagyunk.

S ha már a „józan ész” ellenére mindez mégis megtörtént, 1948-ban, amikor utólag (Sztálinék) kiadták a rendeletet, hogy úgy kell viselkednünk, mintha mindez nem lett volna (...), amint megjelent ez az ukáz, nem lett volna szabad ellenszegülni a mindenható (...) isteneknek, hanem földig kellett volna hajolni. (...) Nem lett volna semmiképp sem szabad másképp eljárni ama „józan ész”-re hallgatva.

Tito nagysága, hogy ő abban a lenini értelemben felette állt ennek a józan észnek és hogy tudott és tud „álmodni”.

Tudott és tud, mint ahogy akkor vele Jugoszlávia népei is tudtak álmodni a szabadság győzelméről;

mint ahogy akkor is, amikor úgy látszott, hogy ennek az országnak törvénye, hogy népei egymást gyűlöljék, Titóval élükön ezek a népek tudtak álmodni Jugoszlávia népeinek testvériségéről és egységéről;

mint ahogy Titóval együtt az elmaradt, háborútól elpusztított, elvérzett országban tudtak álmodni arról, hogy gazdag, iparosított és művelt, szocialista országgá alakítsák át;

mint ahogy most is, amikor úgy tűnt, hogy ennek a földgolyónak változtathatatlan törvénye, hogy a kis népeknek kell „idegen számlát fizetniök”, hogy aprópénznek kell lenniük, amivel egymást vesztegetik meg a maguk érdekszférái szolgálatában ilyen vagy olyan nagyhatalmak, tudtak Titóval hangosan és világosan visszavágni: „ebbe nem megyünk bele!”;

mint ahogy tudtak és tudnak Titóval álmodni a kis és nagy né-

pek egyenjogúságáról, egy életről, melyben mindenki részesül a szabad ember teljes méltóságában;

mint ahogy most (1951), amikor Sztálinék politikája (...) a szocializmus ellen vált érvvé, tudnak Titóval arról álmodni, hogy egy kis ország, melyet a maga nemzeti létében fenyegetnek minden oldalról, tettel fogja a világnak megmutatni, hogy a szocializmus az igazságnak és emberségnek nagyobb mértékét, az életnek különbségét jelenti mint az emberi közösség bármely eddigi alakja.

Igen, álmodni, de álmodni a meghatározott, a lenini értelemben. A jugoszláviai harccal és a fasizmus feletti jugoszláv diadallal bebizonyult, hogy miképp fokozódik minden egyes embernek az ereje, ha mindenért harcol és hogy miként fokozódik a közösség ereje, ha minden egyesnek a felszabadulásáért vív harcot. Ezzel a harccal és ezzel a diadallal az is bebizonyult, hogy Titónak volt igaza: a nép álmai nem voltak légvár, hanem önerejének megsejtése.

Tito nagysága, hogy a kommunista párt élén megmutatta a célt, erre a célra irányította az erőket és ami sejtés és vágy itt élt, azt a fölkelő népek forradalmi öntudatává alakította át, tudatos harcá és a győzelem tudatos akaratává.

Tito nagysága, hogy ez első győzelem után győzött másodszer is. Amikor azt követelték tőle, hogy magával együtt ezt az országot is kiszolgáltassa (...), azok ott (...) titóian határozott felettel találták magukat szemben: Nem!

Nem volt igaz, hogy kis népeknek lehetetlen harcolni a fasiszta kényuralom ellen. Ezt bebizonyította Jugoszlávia népei forradalmának diadala.

De vannak dolgok, amik csakugyan lehetetlenek. Csakugyan lehetetlen, hogy egy országban, amely a maga szabadságát annyi vér árán vívta ki, egy országban, amely egymillió és hétszáz ezer életet tudott áldozni a szabadság győzelméért, egy országban, amelynek Titója van — lehetetlen, hogy ilyen országban akadjon trónus valami importált marsall számára, hogy ilyen ország (...) „szakemberek” zsákmányává és „tisztogatások” és perek gyalázatos és véres színterévé válják...

Azok ott (...) polgárháborút jövendöltek nekünk, szerettek volna és szeretnének gazdasági vesztegzárral megfojtani bennünket, fenyegetőztek és fenyegetőznek háborúval, ontják a rágalmakat éjjel és nappal, szó szerint éjjel és nappal, ámde a csálhatatlanok

ezúttal is csalódtak. Nem tört ki polgárháború, nem tudtak se megfojtani, se megijeszteni, és nem tudnak bemocskolni bennünket. De valami más történt.

Tudtuk mi azelőtt is, hogy mi nekünk Tito. A harcnak, a győzelemnek, a méltóságnak jelképe, ez ország erkölcsi arculatának hordozója. Ez igaz.

De épp azóta, hogy ez az ország Titóval kivívta a második, az elsőnél nem kevésbé nehéz győzelmet — ennek az országnak a népei még jobban és még mélyebben tudják, mit jelent nekik Tito.

Elszigetelt egyes ember, aki egyé válik a közösséggel, népek és nemzeti kisebbségek, amelyek mind erősebben egységbe forrnak — ez az a folyamat, mely a mi forradalmunkkal kezdődött el és mely még sokáig nem lesz befejezett. De ez a folyamat meggyorsult minden erő fokozásának szüksége által, mióta elhangzott a titói: Nem! És mintha azóta a „mi” szó is még teljesebb és még melegebb tartalmat nyert volna. Mi, ez azt jelenti: Tito népei, azaz mi mind, akik itt élünk, bajtársak, harcosai és munkásai egyazon nagy műnek.

Ez az utolsó három év, új harcnak és új győzelemnek ez a három éve nem volt könnyű. De ebben az új megpróbáltatásban ennek az országnak az emberei még jobban, még emberibben forrtak össze Titóval: vele voltak, vele a csalódásban, az elkeseredésben, a felháborodásban, az elszántságban, amikor ráállt a rákényszerített harcra, vele együtt gondolkodtak és feszítették meg erejüket, vele együtt nevetnek is, amikor ő nevet azokon, akik még mindig remélik, hogy sikerül majd nekik elválasztani ez ország népeit Titótól, a Párttól, önmegbecsülésüktől és akaratuktól, hogy mindennek ellenére valósággá tegyék a szocialista Jugoszláviát.

Nem hallják (Sztálinék) a hangnak azt a meleg és intim csengetését, ha mi itt Titóról beszélünk? Nem akarják hallani, mert szeretnének egyáltalán nem hallani bennünket, hogy ne hallják a mi saját akaratunkról való beszédünket, a mi öntudatunknak és a mi elszántságunknak a szavát. És mindez: a mi életakaratumk, a mi szeretetünk minden iránt, ami az életet emberhez méltóvá teszi, a mi elszántságunk, hogy megvédjük azt, amit elértünk és a jövőbe vezető utunkat, a mi önbizalmunk és a mi egységünk, mindez benne van abban, ahogy nálunk azt mondják:

A mi Titónk.

Zágreb, 1950 márciusa

(„Miért volna ma bárkinek is kedve Jugoszláviában a választásokhoz? Hogy Titóra szavazzon?” — vetette fel a kérdést egy tájékoztató irodai rádióelőadó. A kérdésre íme, itt a válaszom.)

Tito. Mi sose fogjuk azt mondani neki: „legnagyobb”, „legbölcsebb”, „kimondhatatlanul szeretett”. Sose fogjuk azt állítani róla, hogy csalhatatlan.

Nekünk nincsenek bálványaink, nincs istenünk, se félistenünk. Bálvány, isten és félistenek azt jelentik, hogy a szívekben félelem lakik, sötétség a fejekben, lehajtott szófogadó, alattvalói fejeket jelentenek. Mi nem fogjuk Titót önnön ikonává megtenni, szentképpé, gondviseléssé.

De viszont — de viszont, ha mi azt mondjuk neki: Tito elvtárs, Tito elvtársunk — kicsoda, kicsoda nem hallja meg a szóban a szeretetet, azt, hogy harcról beszél, büszkeségről, elszántságról, meg nem lapuló erőről, győzelmünkről, becsületünkről, méltóságunkról — a méltóságról, mely szabad emberekben, csak bennünk él?

Minálunk nem mondják: „Köszönjük Neked boldog életünket.”

Tito mondta: „Gyűlölöm a frázist.” Nálunk nincs hazugság. Mi megmondjuk: sok mindenünk még nincs, amire szükségünk volna. Még nem úszunk a jólétben, de harcolunk, dolgozunk, hogy egyszer ez az élet majd csak nevető legyen. S hogy ezért harcolhatunk, hogy úton vagyunk ehhez, ebben ma a boldogságunk.

Úgy ám, nálunk nem mondják: „Köszönjük Neked boldog életünket.”

Minálunk így hangzik az ének:

„Azt minékünk a mi harcunk adta,
Hogy Titónk lett az ország marsallja.”

Vajon lehet-e valaki annyira süket, hogy ne hallja meg, mit jelent ez a dal? Soha alattvaló nem fog tudni így énekelni. Így csak öntudat, így csak maga a szabadság, így csakis az a nép tud énekelni, amely maga vívta ki és maga teremtetten meg a szabadságát.

„Azt minékünk a mi harcunk adta” — senki más, nem, csakis, csakis a mi harcunk.

Micsoda, nem ismerik el a vezér érdemeit, vajon büszke öntudatuk hálátlanságra ragadja el őket? Akik ezt így értenék, süketek, százszorosán süketek.

Valójában mit mond ez az ének?

Semmit sem kaptunk ingyen, téged se, Tito elvtárs. Éhezünk, rongyosak voltunk és mezítlábások, megpróbáltuk a fagyot, vérezünk, hullunk, de nem engedünk — mint ahogy te se, aki bennünket vezettél, mint ahogy te se, aki minket vezetsz, nem engedted és nem fogsz engedni. Ezért lettél a miénk, és ezért lettünk a tiéd. Ez az, amit ez az ének mond. És nem szavakkal, de arról a melegségről beszél, amellyel csak ilyen nép tudja ölelni és magához ölelni az ő hőst. Tito elvtárs, te a miénk vagy, a miénk, mint ahogy harcunk és reményünk a miénk, elválaszthatatlan vagy tőlünk, „tartunk” téged, mint ahogy te tartasz bennünket, és nem hagyunk el téged, mint ahogy te sose hagytál és sose fogsz elhagyni bennünket. Ezt mondja ez az ének, ez a büszke, ez a mi mosolygó meleg győzelmi dalunk.

Sose fogjuk állítani róla, hogy csalhatatlan. Hogy lehetnék én csalhatatlan, mikor még a Párt se az? — így valahogy vetné ellen ő maga.

Ez az, ami oly szép itt minálunk. Itt minálunk nincs csalhatatlanság. Van nálunk öntudat, ellenállhatatlan akarat és elszántság, hogy szabad emberhez méltó életet teremtsünk, hogy ezt megteremtjük mindennek és mindenkinek ellenére és mindenáron. Ez az öntudat, akarat és elszántság, ez az, ami mibennünk a legjobb.

Amikor nálunk azt mondják: Tito — akkor erről az akaratról beszélnek és az elszántságról, mely nem ismer ingadozást, akkor a Pártról beszélnek.

Amikor nálunk azt mondják: Tito — akkor az embert látjuk magunk előtt, akinek ereje a mi méltóságunk, a mi harci kedvünk és lelkiismeretünk. Ámde nem holmi szobor ő, aki mozdulatlanul mered elérhetetlen magasságban a fejünk fölött.

Sose fogjuk azt állítani róla, hogy csalhatatlan s hogy mindent eleve tudott. Eleve tudta, hogy a rabszolgatartók, mind a rabszolgatartók gyűlölnék bennünket, mindnek gyűlölni kell bennünket. Eleve tudta, hogy meg kell majd feszíteni minden erőnket, hogy megőrizhessük és megerősíthessük büszke szabadságunkat. Hítte hogy e harcban a szocializmus első országa hű szövetségeseink lesz. Kiderült, hogy nem így van. Szabad volt szövetségeseink lennünk, míg tartott a háború. Most azonban úgy akarnák, hogy csak kötelességeink legyenek: hogy szófogadó s emellett még hálás alattvalók is legyünk, csalhatatlanok parancsszavának engedelmeskedők.

Tito nem látott mindent előre. Ámde mi teszi emberré az em-

bert, mi teszi méltóvá arra, hogy milliók nevében szóljon, mi teszi a forradalmárt forradalmárrá? Az, hogy rettenhetetlen az emberi méltóság védelmében.

Vannak, akik úgy tartják, hogy az emberi méltóság csak üres szó. De Tito épp azért a mi Titónk, mert nem azok közül való, akik így gondolkodnak. Ő, ezek a csálhatatlanok, mily ostobák és vakok voltak, hogy ezt elfeledték! Százszorosán ostobák és százszorosán vakok voltak, mikor azt gondolták, hogy ők megdönthetik Titót! Igen, bálványok ledőlnek, ó, könnyen megdőlnek, tanúk vagyunk mi rá. De Tito?

Ők, ezek a csálhatatlanok, azt hitték, hogy megdönthetik őt s hozzá még a mi segítségünkkel. „Testvéri” felszólítást intéztek mihozzánk: legyetek oly kedvesek, segítsetek nekünk, hogy eltemessük győzelmeteket, adjatok nekünk baráti kezet avégre, hogy összetörjük gerinceteket, kérjük segítőkészeteket, hogy leromboljuk mindazt, amit elértetek és hogy lehetetlenné tegyünk mindazt, amit elérni akartok.

A csálhatatlanok mindig alábecsülik másoknak az értelmét és lelkét. A tömjén és alattvalóik félelme rontotta meg őket. De itt nálunk épp Tito, épp a Párt tanított meg rá milliókat, hogy gyűlöljék a félelmet és a tömjén szagát. Nálunk épp Tito, épp a Párt tanított meg milliókat a gondolkodásra, saját méltóságuk öntudatára s arra, hogy jobb pusztulni, mint szolgaságban élni, de hogy csak azok a népek pusztulnak el, akik nem vetik meg a félelmet és megrettennek a hatalmasoktól.

Tito nevével együtt, Titótól tanultuk meg, hogy milyen nagy, milyen büszkén szép az élet a harcban. A Párt, az ő pártja, a mi pártunk tanított meg rá bennünket, hogy akkor legkülönb, akkor legszebb, akkor óriás és győzhetetlen az ember, amikor a szabadságáért és a jövőjéért állja a harcot. Ez az, amit mi megtanultunk.

Ámde most, most a csálhatatlanokon a sor, hogy tanuljanak. Mindennap jobban és jobban meg fogják tanulni, hogy semmiképp se csálhatatlanok. Már jó ideje tanítjuk erre őket, — tanítja őket a mi békés, állhatatos munkánk, minden munkáskéz tanítja őket erre, erre tanítja őket a mi szocialista tervünk, mely mindennek ellenére testet ölt.

Ők elhagytak bennünket, támadnak minket mindenfelől. Igaz, nem könnyű a mi dolgunk, de íme, itt vagyunk, itt és legkevesébe se térden, hanem egyenes derékkel, jókedvben, mert és most tudtuk meg, milyen erősek vagyunk — igen, most ébredtünk tudatára iga-

zán, hogy mindent kibírunk és mi mindent tudunk saját erőinkből megvalósítani.

Vajon mindaz, ami itt teremtő munka folyik, nem szavazás-e? Vajon mindennap nálunk nem legmeggyőzőbb szavazás-e a szocializmusra, Titóra, a Pártra? Vajon akad-e még ép elméjű ember, aki elhiszi, hogy lehet ugatással, rágalmakkal, fenyegetéssel és szidalmakkal ilyen épületet romba dönteni?

És tudjátok-e, hogy mi az a rendkívüli és rendkívülien gyönyörű ezen az épületen? Tudjátok-e, hogy miért még kedvesebb nekünk ez az épület, mért szeretjük még jobban, mint azelőtt, mért szeretjük úgy, mint magát az életet? Azért, mert ez az épület annak a testvéri egységnek a bizonyítéka, mely nem ingadozik, mely a harcban termett. Ez a mi épületünk a bizonyíték rá, hogy amit Tito akar, azt mi akarjuk, hogy Tito nagysága, heve, öntudata és emberi méltósága tükör, amelyben magukat látják és szeretik ennek az országnak büszke népei.

Hítvány emberke ott a rádiónál, érted-e most, miért öröm nekem, hogy ott lehetek a választáson és szavazhatok? Érted-e most, miért öröm ez mindnyájunknak itt?

Titóra, a Pártra, a Népfontra szavazni azt jelenti nekem, hogy testvérien és erősen szorítok meg minden munkáskezdet, mely itt nálunk épít, azt jelenti, hogy én is erő vagyok e föld erejében, azt jelenti, hogy én is, mint mind mi, a világ színe előtt hitet teszek, hogy tisztességnak és szerencsémnek érzem, annak érezzük, hogy Tito elvtárs bajtársai vagyunk, hogy Tito pártjának ügyéért, az igazság és a szocializmus győzelméért harcolhatunk.

Zágráb, 1952 őszén

1948 júniusában (...) a Tájékoztató Iroda határozatával elítélte, megbélyegezte és kiközösítette Tito Jugoszláviáját azoknak a népeknek és pártoknak a sorából, melyeket a (sztálini) Szovjetunió kormánya a maga szocialista táboraként ismert el.

(...) Jugoszlávia Kommunista Pártjának Központi Vezetősége a maga egész történetében soha még nem volt nagyobb mértékben s a szó teljes és szocialista értelmében a Pártnak és az országnak vezetője, mint ezekben a sorsdöntő hetekben.

Abból, hogy a pártvezetőségnek valóban *vezetés* a feladata, korántsem következik, hogy a tömegeket gondolkodásra képtelen, tisztára az ő felsőbb bölcsességére utalt, minden világgosságot csak

a felsőbb bölcsességtől váró, örök kiskorúnak kell tekinteni. Ez Dosztojevskij főinkvizitorának, de semmiképp se Marxnak, semmiképp se Leninnek és semmiképp se Titónak a koncepciója.

A jugoszláv párt koncepciója a vezetés mibenlétéről és módszeréről teljes világosságában jut kifejezésre abban a nagy beszédben, melyet Tito (az 1948. július 21-én kezdődő V. pártkongresszuson) tart.

(...) Lehet „vezetni” úgy, hogy a Párt autoritatíve elrendel egy irányt, előír formulákat, jelszavakat dob be a tömegekbe, melyek, fáradhatatlanul ismételve, végül is mágikus hatalomra tesznek szert. Lehet úgy is vezetni, hogy az ellenséges propaganda hármájára a propaganda még nagyobb zajával felelnek s nem az értelemlere, hanem főleg az idegekre és közvetlenül a szenvedélyekre próbálnak hatni: a vezetésnek ez a módszere kipróbált, sokszor bevált, s évezredek a hagyományai. Ez a propaganda egyben mindig glorifikálja a tömegeket, mindig a nép nagyszerűségét zengi; a vezetésnek ettől a fajtájától elválaszthatatlan annak a népnek a kultusza, melyet valójában ez a fajta vezetés megvet.

A Kommunista Párt azonban, mely ezzel a módszerrel mozgósít és vezet tömegeket, még ha pillanatnyilag esetleg teljes sikerrel is, pusztán azzal, hogy ezt a módszert alkalmazza, elárulja, hogy a tömegekhez való viszonya a cézárok, az egyházfők, a főinkvizitor, a népek atyjának és atyjáinak, de semmiképp a forradalmárnak s főleg nem a szocialista forradalmárnak a viszonya. Mert ha a szavaknak egyáltalán van értelme, akkor a szocialista azt az embert jelenti, aki harcol, mert siettetni akarja az áttörést a táltosok és cézárok, egyházfők és minden rendű népi atyák korszakán, a tabuk és véráldozatok mágiájának szörnyű gyermekkorából a felszabadult, felnőtt emberiség, ama bizonyos marxi igazi történelem kezdete irányában.

A kommunista forradalmár Tito felfogása és Tito pártjának gyakorlata szerint nem gondolja, hogy a tömegek felszabadulása lehetséges úgy, hogy őket a „vezetők” — mint Mózes a zsidókat a pusztán keresztül — vezetik el Kánaánba; élén a vezér és utána a megfélemezett, megfélemezendő és hívő nép. A proletariátus felszabadítása csak a proletariátus műve lehet — ez a marxi tétel tökéletesen kifejezi azt a megismerést, hogy a proletariátus maximális aktivizálása előfeltétele a proletariátus társadalmi és emberi emancipációjának. Aktivizálás alatt természetesen nemcsak az értendő, hogy ha a proletariátus nem megy a barikádokra, senki más sem

fog érte harcolni. A fizikai aktivizálástól elválaszthatatlan az intellektuális, az öntudatbeli aktivitás. A vezetés akkor *kommunista* vezetés, ha meggyorsítja és elősegíti a folyamatot, mely a történelem és a különböző „vezérek” objektumaiból a tömegeket a történelem tudatos szubjektumává változtatja; tömegekből emberekké, akik az öntudatnak egyre nagyobb világosságával, egyre növekvő kezdeményező képességgel tudnak gondolkodni, tudnak igent és nemet mondani, tudják, mit kell akarniok s mint kell a cél felé haladniok.

Ez nem valami utópisztikus „hit a népben”, mint „az igazságnak” valami magasabb rendű, valósággal metafizikai eredetű hordozójában. A jugoszláv vezetési módszer abból a marxista materialista történelemszemléletből indul ki, mely felismerte, hogy nem a gondolatok világa formálja a társadalmi világot, hanem fordítva, a gondolatok világát a gyakorlati tapasztalatok s azoknak tartalmát pedig magának a tapasztalt objektumnak, a társadalmi valóságnak milyensége szabja meg. A valóság helyes felismeréséhez csak a tapasztalaton keresztül lehet eljutni, s a propaganda, mely a tapasztalatnak ezt a kardinális forradalmi jelentőségét alábecsülné, hiába állna szubjektíve az igazság szolgálatába, objektíve nem volna meggyőző ereje. Nincs az a geniális vezetés, mely feleslegessé tudná tenni a tömegek számára a majdnem mindig fájdalmas utat, mely saját tapasztalataikon keresztül juttatja el őket a valóság helyes felismeréséhez.

Ugyanaz a Lenin, akinél jobban senki se hangsúlyozta a párt döntő jelentőségű szerepét a proletár forradalom előkészítésében és győzelemre vitelében, a tömegek forradalmasításáról szólva, nyomatékosan figyelmeztet rá, hogy a propaganda csak akkor lehet hatásos, ha a tömegek saját tapasztalataira hivatkozik.

„Hogy csakugyan az egész osztály, hogy csakugyan a tőkétől elnyomottak és a munkások nagy tömegei jussanak el ilyen (forradalmi) pozícióhoz, ahhoz egyedül a propaganda, csupán az agitáció — kevés. Ehhez ezeknek a tömegeknek a saját politikai tapasztalata szükséges. Ez minden nagy forradalom alapvető törvénye...

Ezt a felismerést arra a konkrét helyzetre alkalmazva, amelybe a (tájékoztató irodai) Határozat után a jugoszláv párt került s a vezetésnek ebből következő feladatait legjobban konkrét példán lehet megmutatni. Jugoszláviában mindenki számára szemmel látható és kézzel tapintható volt a Tájékoztató Iroda vádjainak alaptalansága és a Tájékoztató Iroda Határozatának felháborító, ellen-

séges indulatú igazságtalansága. A Párt a Tájékoztató Iroda Határozatával együtt nemcsak a saját nyilatkozatát, hanem azokat a leveleket is nyilvánosságra hozta, melyeket Moszkvából a Határozat előtt kapott. (...)

Míg a sztálini szingularisztikus metafizika szerint a proletárforradalom szubsztanciális hordozója (...) Sztálin hatalma és akaratja, a többi munkáspárt és esetleges forradalom pedig ehhez a lényeghez való viszonyukban csak esetlegességek vagy függelékek — Tito beszámolójában (az V. pártkongresszuson) egyetlen vitatható szó nélkül túlteszi magát a sztálini metafizikán és Jugoszlávia Kommunista Pártjáról és a jugoszláv forradalomról mint olyan történelmi tényezőkről beszél, melyeknek éppúgy megvan a maguk története, arculata és sajátos fejlődési útja és feladata, mint megvan az orosz pártnak és orosz forradalomnak. (...)

A szocialista Jugoszlávia létrejöttének története és léte teljes és tökéletes bizonyíték az ellen a sztálini tétel ellen, mely szerint az egyetlen hatásos „forradalmi” tényező a Szovjetunió fegyveres ereje. (...) A szocialista Jugoszlávia szempontjából azonban — s nemcsak a szocialista Jugoszlávia szempontjából hanem a marxista gondolat, a nemzetközi szocializmus szempontjából is — korszakalkotó jelentőségű épp ezért, hogy Tito Jugoszlávia Kommunista Pártjának V. kongresszusán egész beszámolója történelmi adataival (s azóta is a szocialista Jugoszlávia létével) de facto bebizonyította, hogy a sztálini tétel hamis, s hogy a sztálini külpolitikai program nem szocialista, nem egyeztethető össze a szocialista Jugoszlávia, a nemzeti és emberi szabadság, a forradalom, a szocializmus valóságával és programjával. A sztálini tétellel szemben Tito nem elméleti érveket, nem ellentételt, hanem adatokat és tényeket állít harcvonalba, de ezzel Tito beszámolója történelmi cselekedetté, a szocialista Jugoszlávia létrejöttének története és léte, nemzetközi jelentőségű argumentumává válik a sztálini (...) hegemonia programja ellen és amellett, hogy a szocializmusért való harc időszerű, lehetséges, szükséges ma is. (...)

Akik még ma (1952-ben) se látnák, hogy az 1948-ban elkezdődött második jugoszláv forradalom az elsőnek a szerves, következetes s az adott körülmények között elkerülhetetlen továbbfolytatása, akik előtt még mindig nem világos, hogy a jugoszláv forradalom csak önmagához maradt hű, mikor a szocialista Jugoszláviát szabadságának és szuverenitásának védelmétől az se riasztotta vissza, hogy ezzel (Sztálint) a maga ellenségévé teszi, azok számára

meggyőző dokumentumként szolgálhat Tito jelentésének az a része, mellyel a jugoszláv népfelszabadító háborúra, a jugoszláv népi forradalomra való történelmi visszapillantását befejezi. Kezdi a kérdéssel:

„Van-e valakinek is joga azt várni tőlünk, hogy mi majd hallgatni fogunk ezekről az áldozatainkról, hogy hallgatni fogunk és letagadjuk, milyen emberfeletti erőfeszítéseket tettünk a nagy felszabadító harcban, Hitler meghódított Európájának szívében — mégpedig akkor, amikor ezer és ezer kilométerre voltunk minden szövetségestől?”

A kérdés mindenki számára félreérthetetlenül (...) Sztálint illeti, s a kérdésre Tito felelete Sztálin felé határozott és kemény:

„Nem, ezt várni tőlünk senkinek sincs joga, mert ez szörnyű igazságtalanság és embertelenség volna, nemcsak a mi népeinkkel szemben, hanem a halottak iránt is, akik ebben a harcban estek el.” (Úgy van! Hosszas taps. Felkiáltások: Tito — Hadsereg!)

A sztálini Szovjetunió kormányával, a sztálini politikával kapcsolatban a szocialista Jugoszláviában először hangzott el a szó, és épp Tito az, akinek ki kellett mondania: embertelenség. Ennek a vádnak nem csupán érzelmi a jelentősége. Ezzel a váddal felvetődött, tudatossá vált egy tárgyilagos kérdés, mely nemcsak az ifjú Marx óta, aki a szocializmust „reális humanizmusként” definiálta, hanem a szocializmus legelső előharcosai óta egész az októberi forradalomig a szocialista gondolatok középpontjában állt — a szocialista erkölcs kérdése, a szocialista politika és a szocialista morál egymáshoz való viszonyának a kérdése. Mikor a lenini forradalom a végeláthatatlan imperialista háború öldöklésével az azonnali békét és a milliók éhségéből táplálkozó háborús profitörökkel milliók kenyerének a követelését szegezte szembe, akkor nemcsak egy, a meglévőnél magasabb rendű politikai és gazdasági programot adott, hanem az imperialista háború gyakorlatában kifejezésre jutó erkölcsi rendszernél magasabb rendű, emberibb erkölcsöt is képviselt. S a jugoszláv népi forradalom a Jugoszlávia népei között mesterségesen szított és táplált ellentétekkel és ellenségességgel, a Jugoszlávia népei közötti gyűlölet fasiszta formulájával szemben a testvériség és egység jelszavával indult és hívott harcba. A testvériség-egység jelszava nem csupán a fasizmus elleni harc fantasztikus merész és az egész történelmi örökséget, valamint a jelent tekintve irreálisnak látszó formuláját jelentette. Amint az események, amint a testvériség-egység formulájának milliókat harcra és

új hitre mozgósító ereje bebizonyították, a testvsériségnek ez az akkor fantasztikusan, Don Quijote-ian merésznek, utópisztikusan irreálisnak látszó jelszava volt a forradalom szempontjából egyedül reális, reálpolitikusan hatásos harci jelszó. S épp az a tény, hogy a jugoszláv forradalom ezzel a jelszóval győzött, nemcsak Jugoszlávia Kommunista Pártjának helyes taktikáját bizonyítja, hanem még valamit: azt, hogy Jugoszlávia Kommunista Pártja egy erkölcsi tartalmat, egy erkölcsi igazságot, az emberséget, a marxi reális humanizmust képviselte a gyűlöletet szító, romboló, fosztogató, vérengző ellenforradalmi erőkkkel, a háborúval szemben.

Ennek a jugoszláv forradalomnak legfőbb képviselője és legnagyobb harcosa, Tito ajkán az igazságtalanságnak és embertelenségnek (a sztálini) Moszkva ellen emelt vádja a jugoszláv népi forradalom szellemében szükségképpen politikai vád: a szocializmus erkölcsének vádja a szocialista erkölcs megtagadása, a szocialista politika harcosának vádja a szocializmust megtagadó politika ellen.

A jugoszláv népfelszabadító harcnak humánus eszmei tartalma és erkölcsi magasabbrendűsége, mint a szocialista humanizmus gondolata, a szocialista Jugoszlávia további szellemi fejlődésének domináló jellegzetességévé válik oly mértékben, amilyen mértékben előbbre halad a sztálini Moszkvától való emancipáció elmélyülésének az útján.

Ahogy nem új, hanem a jugoszláv forradalom céljaiban gyökerező s e forradalom folyamán élő és éltető harci *motívum* és harci zászló az emberiség eszméje, úgy a saját úthoz, a saját magához való jog gondolata, a nemzeti szabadság tiszteletben tartásának követelménye se tegnaptól mára, nem a (sztálini) Moszkvával való összeütközés idején született. *A szocialista Jugoszláviának a sztálini Moszkvával való összeütközését és szakítását nem valami rabnak hirtelen kitört lázadása váltotta ki. Szabadságát kivívott ország, szabad ország volt az, amely felismerve a veszedelmet, hogy meg akarják fosztani attól, amit kivívott magának, szabadsága új ellenségével szemben vállalta és csak folytatta a régi harcot ugyanazokért a célokért, melyekért, történelme egész folyamán hasztalan s forradalma első szakaszában a fasiszták elleni népfelszabadító háborúban eredményesen küzdött.*

Jugoszlávia Tito személyében kizárólag forradalma és győzelme eredeti (...) álláspontját képviseli. (...)

És itt megint kifejezésre jut a politikai vezetésnek az a titói módszere, melyet az általános fegyveres felkelésre felszólító kiált-

ványtól kezdve mind a mai napig oly következetesen alkalmazott a jugoszláv párt, hogy ezzel kialakította a tömegek politikai vezetésének egy *stílusát*, a vezetésnek egy titói stílusát, melyet egy szóval s tán legtalálóbban mint antimachiavellisztikust lehetne meghatározni.

Machiavelli fedte fel geniális realizmussal, hogy a sikeres politikai vezetés előfeltétele a sikeres és tervszerűen keresztülvitt csalás. Ő lényegében, azt lehetne mondani, abban látja a sikeres politikai vezetés titkát, hogy a vezető elrejtí valódi gondolatát és céljait, miközben megfelelő látszatok teremtésének segítségével eszközként használja fel alattvalóit, ezeket a *félrevezetett* eszközöket a maga elhallgatott céljai megvalósítására.

Ha Tito elmondja kongresszusi beszámolójában, hogy nem voltak illúziói afelől, hogy hajlandók lesznek-e a csetnikek a megszálló elleni közös harcra, s mégis kitartóan és türelmesen tárgyalt velük azért, mert a népnek még voltak illúziói: ez szintén a politikai realizmus szellemében történő magatartás. De nem a Machiavelli, hanem a Marx, a Lenin realizmusának szellemében. Abban a szellemben, mely *számol a tényekkel, de nem mint változatlan, végső* adottságokkal, hanem mint az akció kiindulópontjával. Számol a *tényekkel, hogy megváltoztathassa őket* — számol a tömegek öntudatának meglevő fejlettségi fokával, mert mindent arra a marxista meggyőződésre épít, hogy a tömegek képesek a megismerésre és a megismeréseiknek megfelelő cselekedetre. Ez a felfogás a vezetés feladatát abban látja, hogy a vezetők minden megismerése a tömegekkel való mind szorosabb kapcsolatban közös megismeréssé válik. Nincs az a megismerés, amitől „féltené” a tömegeket, de minden misztifikációt, mindent, ami elhomályosíthatná a tömegek ítélőképességét, mindent, ami az igazság látszatával lép fel és nem igazság, nem más, hazug látszatokkal, nem még hatásosabb misztifikációval, hanem oly módon takarít el az útból, hogy ébren tartja és ébresztgeti a tömegek gondolkodási képességét, kritikai szellemét.

Ha tehát Tito csak a beszámolója végén tér rá közvetlenül az összeütközésre, mely az akkor elszigetelt Jugoszlávia és a sztálini Szovjetunió kormánya között robbant ki — nem azért teszi ezt, hogy ezzel a kedélyek megnyugtatósára kisebbnek tüntesse fel a veszélyt, mint amekkora. Nem azért teszi ezt, hogy azt a látszatot keltsse, hogy alábecsüli az összeütközés lehetséges végzetes következményét. Épp ellenkezőleg. Azokat, akik esetleg hajlandók volnának a konfliktust csak holmi hevesebb családi perpatvarnak te-

kinteni, mely, mint általában a perpatvarok, a családon belül végül is mintegy maguktól elcsitulnak, ő maga figyelmezteti a helyzet páratlanul drámai komolyságára. (...)

A titói vezetés nem mítoszok hatalmára, nem tömegpszichológiára vagy pszichózisra, nem a szavak mágiájára, (...) hanem a tömegek — helyesebben a tömegeket alkotó egyének — öntudatának, felelősségérzetének és ítélőképességnek a felébresztésére és fejlesztésére épít. A titói vezetés nem abban látja a feladatát, hogy a tömegek helyett gondolkodjék és gondoskodjék, hanem minden erővel azon van, hogy aktivizálja magukat a tömegeket alkotó egyéneket a saját előítéleteik és illúzióik ellen. Hogy ez a módszer maga nem utópisztikus illúzió, hanem valóban a vezetés egyetlen szocialista és hatásos módszere, ezt Marx bebizonyította elméletileg „A zsidókérdésről” szóló füzetében, és gyakorlatilag ez bebizonyosodott a Tájékoztató Iroda Határozatát követő sorsdöntő három hét folyamán.

(...) Tito beszámolójának történelmi jelentősége, hogy számot vet ezzel az új helyzettel, s hogy a jugoszláv forradalom élén állva, kész levonni s megmutatja, hogy le lehet vonni s hogyan kell levonni ennek az új helyzetnek a forradalmat előbbre vivő, *forradalmi* következtetéseit. S ez az, amivel Tito beszámolója az egész kongresszusnak tartalmát és irányt szab: mindig és mindig dominál a tény, hogy egy olyan párt küldöttei jöttek össze, mely forradalmat szervezett és vitt győzelemre, s amely mint párt, tudatában van annak, hogy ma már egy országnak a sorsáért felelős. (...)

Tito kongresszusi beszámolója döntő jelentőségű nemcsak azért, mert ez szabta meg a kongresszus egész irányát, hanem mert mind a mai napig az egész jugoszláv fejlődés voltaképp nem más, mint az egyre merészebben és világosabban kibontakozó gyakorlati és elméleti konklúziója azoknak a premisszáknak, melyeket ez a beszámoló nem (is) kifejezetten, de implicite már magában foglal.

(...) Ez az, ami kapitális fontosságú Tito beszámolójában: megrajzolja a Párt eddigi útját a népfelszabadító háborúig, valamint a népfelszabadító háborúban és a győzelem után mint a szocialista Jugoszlávia vezetőjéét. Teszi ezt azért, hogy kinyilatkoztassa a Párt elszántságát: következetes hűséggel folytatjuk tovább ezt, épp ezt az utat. (...) S ez az, ami a kongresszust mindig újra lelkes, tüntető tapsra ragadja. Az, hogy úgy szemléltetik előtte a múltat, mint a jelen igazolását, az, hogy látja a jelent mint a nehéz harcok cél-

jainak a megvalósítóját s mint azt a valóságot, mely kötelez a további hűségre, a forradalomhoz való hűségre. (...)

(...) Tito beszámolója Jugoszlávia Kommunista Pártjának V. kongresszusán nyilvánvalóvá tette, hogy a sztálini Szovjetunió autoritatív, hierarchikus „szocializmusa” ellen elkerülhetetlenül szükségessé vált az engedelmesség megtagadása, mert ennek az autoritásnak további feltétlen elismerése egy szocialista ország számára, a saját forradalmi múltjának, jelenének és jövőjének a megtagadásával, a politikai és morális öngyilkossággal lett volna egyértelmű. Tito beszámolójának az a jelentősége, hogy ezt világosan megállapította és ugyancsak világosan kinyilvánította a szocialista Jugoszlávia elszántságát, hogy szocialista országgént akar élni és küzdeni eddigi céljaiért továbbra is, még akkor is, ha ezt a sztálini Szovjetunió a maga tekintélye, a maga „marxista”, a maga „szocialista tábora” ellen való ellenséges merényletnek minősíti.

Zágráb, 1954. május 25.

Az ember emancipációja nemes álmódzók pusztá vágyából reális harci feladattá vált, és a marxista gondolat ennek a harcnak a fegyvere.

Hogy az ember a vak természeti erők rabjából a természet tudatos urává váljék, hogy az emberi élet anyagi feltételeit és velük együtt az embernek emberhez s népeknek népekhez való viszonyát az emberi értelem, gyanakvástalan kölcsönös jóakarattal, azaz a természeti és társadalmi béklyóktól emancipált ember szuverénül szabályozza: győzelmek, visszaesések és tragikus összeomlások kíséretében tart az embernek ez a prométheuszi viadala, melynek neve: történelem. A marxi gondolat szerint a történelem az embertelenség sötétjéből út az emberi felé.

(...) A marxista forradalmi gondolat politikai és erkölcsi rehabilitálása, e gondolat eredeti erkölcsi-emberi tartalmainak realizálása: ez az a feladat, melyet Tito, a marxista forradalmár, a jugoszláv kommunisták, a jugoszláv szocialista forradalom nevében vállalt.

Rehabilitálni a marxista gondolatot — nem egy filozófiai iskola vagy tézisek presztizsének, hanem az ember lehetőségeibe, történelmi útja értelmében vetett hitnek a rehabilitálását jelenti. A marxista gondolat igazságának és teremő erejének kérdése egyértelmű a kérdéssel: van-e kiút az embertelenségből és a proletariátus forra-

dalmi harca valóban törhet-e kiutat egy emberhez méltóbb világba?

Tito, a marxista forradalmár, igennel felelt a kérdésre. De a kérdést ma már nem tudós könyvek és vitázó cikkek tisztázhatják, hanem csak kézzelfogható gyakorlati valóság.

(...) Tito a jugoszláv párt, a jugoszláv forradalom nagyszerűségét, dicsőségét abban a bátorságban látja, mellyel ez a párt, ez a forradalom szakadatlanul előretörve páratlan dinamikával nyíltan korrigálja önmagát.

„Van-e egyáltalán egyetlen forradalom is, amelynek vezetői olyan merészen felszámolták mindazt, amit rossznak tartottak, s amit tegnap még maguk is csináltak, de felszámolták, csakhogy valami újat és jobbat csináljanak? Volt-e valaha is forradalom, amelynek résztvevői oly merészen beismerték hibáikat azért, hogy az egész fejlődés előrehaladjon, mint ahogyan az nálunk történt. Nincs!”

Ezt Tito Jugoszlávia Kommunista Szövetsége központi vezetőségének harmadik rendkívüli plénumán állapítja meg és — ez az, ami karakterisztikus mindennekfelett a marxista forradalmárra — nemhogy nem félti a saját és a párt autoritását a tévedések bevalásától, hanem épp ebben látja a járatlan utakon előretörő, a kezdeményező forradalom vezetőinek a dicsőségét. (...)

A forradalmi öntudat ad erőt és a forradalmi öntudat szabja meg a kötelességeket. A fogalom: forradalmi öntudat, Tito ajkán az ő legszemélyesebb forradalmárélete legmélyebb tartalmának a néven nevezése. Ez a marxista forradalmi öntudat adott az ő életének és ad az ő életének erkölcsi értelmet, mert ez az öntudat az, mely a munkásosztály harcának, a népek, az egész emberiség történelmének értelmet ad. (...)

Tito a példa rá, hogy mit jelent történelmi események sodrában egy ember, mit jelenthet egy ember egy nép életében, egy nép történelmében, ha ebben az emberben századok óta raboskodó, századok óta idegen érdekekért vérző, sötétségbe taszított nép történelme vált „értelmét” követelő öntudatos, világos, emberséggel átítított forradalmi akarattá. (...)

(...) Jugoszlávia kommunistái szövetségének harmadik rendkívüli plénumán hangzott el (...) Tito spontán figyelmeztető közbeszólása:

„A forradalmak sokszor elbuktak, mert nem maradtak magukhoz következők.” (...)

Tito követelése, hogy a jugoszláv forradalom következetes maradjon önmagához, csak egyet jelent: megakadályozni, hogy a forradalom győzelme elfeledtesse a forradalom eredeti célját, a harcot az ember méltóságáért, az emberi emancipációért, a tömegek emberi felemelkedéséért; megakadályozni, hogy ami, különösen olyan elmaradott országban, mint volt Jugoszlávia is, akut veszély, megakadályozni, hogy a tömegek aktivitását a forradalmi tömegeket „helyettesítve” kizárólag egy állami apparátus gyakorolja.

(...) Ami itt épül, túl nagy az ahhoz, hogy elkészülhessen márról holnapra. Túl nagy ahhoz maga a cél, túl erős ahhoz még a múlt még mindig eleven, szívósan eleven öröksége is. De ami ma már itt van valóságként, az egy, ennek az országnak legelmaradottabb faluja életében is, valamiképp már érezhető, teremtő forradalmi akarat: nem egy uralkodó apparátus bölcsességére, nem a gondviselés szerepét arrogáló felsőbb hatóságra, hanem az ország minden dolgozó emberének szellemi és lelki aktivizálására, az ország minden dolgozó embere fejlődő szociális felelősségérzetére építeni a felépítendő jövőt, a szabad termelők szabad társadalmát.

Tito autoritásának forrása nem „a hatalom”, hanem az a harcra kész alkotóerő, melyet az ő forradalmi öntudata, az ő harca, az ő munkája ébresztett fel és tart ébren és növel Jugoszlávia népeiben, bennem és benned, mindnyájunkban.

Zágreb—Szabadka—Újvidék, 1963 telén

A külvilágnak még a látványától is elzáró, hóval és jéggel elfüggönyözött gépkocsiban, irreális térben való utazás után tán csak a palicsi hotelszobámban eszméltem volna rá, hogy ma még újságot se láttam, hogyha, mielőtt elindultam volna, némi habozás után meg nem kérdeznék, hogy kitérek-e majd a „*Konformizmus és non-konformizmus*” címmel másnap estére hirdetett előadásomban Titónak Belgrádban, a Népi Ifjúság kongresszusán, tegnap tartott beszédére. Erről a beszédről valami olyan egész különleges hangsúlylyal emlékeztek meg, hogy amint a gépkocsi a láthatatlanná varázsoló város után megállt a palicsi hotel előtt, szobámba érve legelső dolgom volt, hogy a tőlük kapott újságban a beszédet elolvassam.

Hadd szúrjam itt közbe: most fedeztem fel, hogy mi a titka az olyan merész költői hasonlatok, metaforák és allegóriák létrejöttének, melyek meggyőzően tárnak fel addig nem sejtett, de egyszerre

láthatóvá váló összefüggést és kapcsolatokat egymás iránt látszólag közömbös, egymástól látszólag csillagtávolságra eső dolgok, látszólag legkülönbözőbb természetű tények, gondolatok és tünemények között. Amint ugyanis az embert egy vágy vagy kérdés egy bizonyos fokú intenzitással foglalkoztatja, akkor minden történés, minden, ami szeme elé bukkan, eszébe jut vagy fülébe hangzik, arról az egy vágyáról vagy kérdéséről beszél neki, mint valami magnetikus vagy mágikus vonzás hatalma alatt, minden a köré a centrális kérdés vagy vágy köré csoportosul, azzal kerül viszonylatba, azt világítja meg, példázza, magyarázza és mélyíti el, új és új távlatokat nyitva.

Ez történt velem Tito beszédével való megismerkedésem alkalmával is. Első olvasás után tisztában voltam vele, hogy ha akar-nám is, nem volnék képes holnap este másról beszélni. Nem tartozik-e bele a konformizmus és nonkonformizmus problematikájába? S ha kellett, hát a maga módján ez a beszéd is annak a bizonyítéka, amit mindig hangoztatok, hogy költészet és művészet csak a henyéknek henye játék, festeni és írni nem kevésbé emberi és társadalmi, nagy horderejű erkölcsi cselekedet, állásfoglalás és felelősségvállalás, mint minden, közvetlenül az emberek politikai és gazdasági életére irányuló tevékenység. Senki másra, kizárólag az én felelősségemre tartozik, mit és hogyan írok, de ugyanakkor nem pusztán az én magánügyem, hanem ügye annak az egész közösségnek, melyben az alkotó művész él és hat vagy legalábbis hatni akar. S jó, hogy ez Tito beszédében megkapta a maga hangsúlyozott elismerését.

Nem lehet költő vagy művész, akinek közömbös volna, hogy amit szükségképpen magára hagyatva, magányához ragaszkodva, magánya autonómiájában négy fal közt, magányos vívódásában alkot, az csak neki fontos-e, vagy pedig egy élő közösségnek is. A művész számára azonban épp itt van a végzetes és semmiféle külső segítséggel meg nem oldható dilemma: az alkotás megköveteli, hogy a művész csak a maga benső parancsát kövesse, és csak ha már e benső parancs törvényeinek megfelelően megformálódott a mű, akkor és csak akkor válhat számára aktuálissá — a közösség. Aki azzal a szándékkal s eleve csak azért fest, farag vagy ír, hogy biztosítsa magának valamely meghatározott — akár feudális-egyházi, akár polgári, akár szocialista — közösség *tetszését*, az már ezzel a magatartásával eleve kívül kerül a művészet szféráján, azaz a benső igazság közlése művészi akaratának specifikus világán. S ami ennél

fontosabb: műve, ha tán pillanatnyilag helyes célt szolgál is, helyes célok szempontjából hasznos és messzemenő gyakorlati szükségletet elégít is ki, nem fogja betölteni azt a produktív szerepet, ami csak a kizárólag individuális, benső élményből születő, a mindig meglepetésként s legtöbbször megbotránkoztató eredetiséggel ható műalkotásoknak a kiváltsága.

Ez paradoxon, és mégis így van az egész eddigi történelem tanúsága szerint: ami eleve úgy készül, hogy hozzásimuljon a „*megrendelők*”, a közösség ízléséhez, az eleve elárulása, megtagadása épp a művész önmagával és a közösséggel szemben fennálló erkölcsi kötelezettségének. Ezért a teljes művészi szabadság elve az egyetlen reális biztosíték s az egyetlen lehetséges hathatós formája a küzdelemnek a ponyva, a giccs és a hazugság, vagyis mindaz ellen, ami a provinciális „*kulturális életnek*” elválaszthatatlan sajátja. Minden kényszer vagy nyomás a közösség részéről csak a képmutatásnak intronizálása, és prémium a könnyen alkalmazkodni tudó s mindig alkalmazkodó, saját eredeti mondanivalótól mentes közpíszerségnek.

Tito megdöbbenően pontosan fején találta a szöveget, mikor ebben a beszédében, az integrális szocialista Jugoszlávia és az azt alkotó nemzetek egymáshoz való viszonyát tárgyalva amellet emelt szót, amit én az imponderábilák teljes tiszteletben tartásának neveznék. Az integrális szocialista Jugoszlávia nem jelenti az ezt alkotó nemzetek szabad individualitásának a negációját. Minden parancs, hegemonisztikus akarat vagy kényszer — az öngyilkosságnak egy neme volna.

„A több nemzet alkotta szocialista közösség magasabb rendű egysége éppen abban nyilvánul meg, hogy mindezeknek a nemzeteknek közös kötelessége, hogy fejlesszék és a szocialista társadalmi viszonyok magasabb fokára emeljék a szocialista társadalmat. Ezért az a vélemény, hogy az integrálódás ellenkezik a köztársaságok, illetőleg a nemzetek érdekeivel, éppen annyira helytelen, mint amilyen helytelen azoknak a felfogása is, akik úgy vélik, hogy az integrálódásnak meg kell szüntetnie a nemzeteket, és az a célja, hogy egy új, egységes nemzetet hozzon létre... A szocialista közösségben egyesülő nemzetek közös kincstárba viszik be legpozitívabb kulturális és más örökségüket. Ezzel gazdagodik az egész szocialista közösség... Mindenki az lehet, aminek érzi magát,

és senkinek sincs joga arra, hogy bárkire is valamilyen nemzethez tartozást kényszerítsen, ha az illető csak Jugoszlávia polgárának (csak jugoszlávnak) érzi magát.”

Ez számomra nemcsak a politika szempontjából kardinális jelentőségű megismerés. Ez azt jelenti, hogy nem lehet egy szocialista közösséget a közösséget alkotó szubjektumoktól elvonatkoztatni, az adott valóságok felett lebegő *Ratió*nak a követelményei szerint fabrikálni. Az árnyalatok, az imponderábilák, az egyes népek nemzeti tudata vagy érzékenysége nemcsak toleranciát követelnek, hanem maximálisan szabad alkotási lehetőségeket: a minden különbséget tiszteletben tartó szocialista egység híján az imponderábilák döntő súlyú destruktív és széthúzó erőkké válnak. A külső beavatkozás, minden nyomás vagy minden *erőszakos* siettetése az integrálódás folyamatának nemcsak késlelteti, hanem lehetetlenné teszi a benső egységesülés folyamatát.

Ez a dialektika érvényes a szellemi tevékenység valamennyi területére — teszem hozzá én. Mint ahogy nem lehet reális történelmi erők adottságaival szemben egy *Ratió*ból kiindulni, nem lehet egy elképzelt szocialista művészet vagy irodalom követelményeiből kiindulva élő művészek és költők alkotó tevékenységét szabályozni vagy irányítani. Illetve mindent lehet, lehet a lehetetlent is — a szocializmus sztálini korszaka azonban azt is bebizonyította, hogy egyet a leghatalmasabb, még a lélegzetvételt is kontrolláló államapparátussal se lehet: alattvalók, legszófogadóbb alattvalók ezernyi, buzgó erőfeszítéssel, de rendelésre készült apologetikus cikkek, könyvek, képek, szobrok százezrei nemhogy nem pótolják egyetlen igaz művészi szó értékét, hanem épp a tumultuózus sokaságukkal fedik fel a tátongó ürességet. A mélyből és szabadon feltörő, az egész embert kimondó, az embert önmagának visszaadó, igaz és csendes művészi szóznak a hiányát. A sztálini korszak a bizonyosság rá, hogy egy hatalmi erőforrásaiban korlátlan, gazdaságilag, politikailag és területi kiterjedésében óriási, vezető birodalom kulturálisan, képzőművészeti és irodalmi vonatkozásban az anakronisztikus, szűk látókörű, merev és legsötétebb, hipokrita provincializmus színvonalát képviselheti. Épp a többi, civilizált világot átjáró, a civilizált világ többi részében működő és alkotó művészeti és irodalmi áramlatokhoz, a XX. század emberének formanyelvéhez való viszonylatban.

Viszont egy adott történelmi pillanattól kezdve, akkor, amikor

a marxizmus—leninizmus — a legnyugateurópaibb forradalmi gondolatrendszer — helyébe valami ázsiai dalai láma zsarnoki dogmáit és ortodoxiáját intronizálták, a marxí és lenini eszmék, a legnagyobb új emberi remények Tájékoztató Irodának nevezett csillag-talan éjszakája idején, az elszigetelt, fejletlen, kicsi balkáni ország, a szocialista Jugoszlávia a maga eretnek szavával és dacával, a maga marxí és lenini — s jobb szót hamarjában nem tudok —, európai humánus és kulturális eszmékhez, hagyományokhoz és szándékokhoz való harcos hűségével egyedül képviselte az embert, a kulturát, a szocializmus erkölcsi presztizsét. És *de facto* jelentette is. *Ebben* a harcban, melyet közvetlen célkitűzésben egy kis ország népeinek az életéért, a mi szabad életünkhöz való jogunkért vívtunk, nyilván, és mindnyájunk számára nyilvánvalóan, még annál is több forgott kockán, mint a mi sorsunk. Ha máskor nem, hát ebben a harcban megtanultunk nagy, óriási, történelmi világtávlatokban számot vetni magunkkal, sorsunkkal és feladatainkkal. Meg kellett tanulnunk, és meg is tanultuk, nem pusztán a Balkánnak s nem is csak Európának, hanem kontinenseknek, ennek az egész keserves planétának, a földgolyónak minden sebet, kínját, csalódását és sorskérdését a magunk létéről és sorsától különválaszthatatlan összefüggésben tudni.

Ebből következik, hogy művészetben és irodalomban is minden világrámlatra érzékenyen, maximális befogadóképességgel reagál a mi avantgarde-unk — avantgarde vagyunk harcban állva a lokalizmus, regionalizmus, partikularizmus, a folklór, mindennemű hazai sár, bocskor és érzelmes álkultúra minden nyílt vagy rejtett kultuszával. Egy szenzibilitás nevében, mely a bocskorhoz való viszonyában „*dekadens*”, mely a ma és mindenkor nonkonformista Tito iskolájában keletkezett, s mely épp azért, mert emberi szolidaritást képviselő szocialista jugoszláv szenzibilitás, egyben a mai világ legkülönbözőbb, ellenséges táborokon belül élő kultúremberének, a mindenütt megtalálható kultúrembernek is a szenzibilitása.

Nincs okunk rá, Jugoszláviában senkinek sincs oka rá, hogy ne nevezze nevén a dolgokat, minden dolgot: ez a mai intellektuális és esztétikai szenzibilitás nem optimisztikus, nem a valóság igencéléséből, nem boldog remények chiliasztikus mámorában, hanem tragikus élményekből teremtett, egykori nagy remények rémületes hájtörésében, csalódottságon és kétségeken nevelődött. Beszédében Tito is ennek a típusnak jellemző tulajdonságaként a kétségbeesést és távlatnélküliséget emlegeti. S joggal. Ami az utóbbi évtizedekben

szemünk láttára történt, amikor a szocializmus nevében gonosztevőknek deklaráltak és pusztulásra vagy akasztófára ítélték harcosokat, s amikor ugyancsak a legutóbbi időkben ugyancsak a szocializmus nevében egymás után „rehabilitálják” a meggyilkoltakat, ez bevallását jelenti annak, hogy a szavak, még a szocializmus is, elmentésen értelmezhetők. Bevallását jelenti a szörnyű krízisnek, intellektuális és morális krízisnek, mely nem kímélte meg az újkor legnagyobb reményét és leghumánusabb eszméjét, a forradalmi nemzetközi szocializmust sem. Az áldozatok posztumusz erkölcsi rehabilitálása semmiképp se alábecsülendő, sőt óriási lépés ki a sötétségből, előre, de önmaga még nem biztosíték arra, hogy sikerülni fog magának a szocializmus eszméjének a rehabilitálása, az eszme egykori vonzóerejének, humánus, kulturális és erkölcsi presztizsének a helyreállítása.

Mit érne, mit adhatna az embernek kép, szobor, vers, ha bennük ez az erkölcsi krízis, az értékeknek ez a tartós válsága közvetlenül vagy közvetve esztétikai szinten is kifejezésre nem jutna? Épp a leghaladóbb, az embertelen életfeltételek embertelenségét lázadóan átélő emberek életének központi tartalmát alkotta az, amit szárazon a szocializmus eszméjének szokás nevezni. Ennek az eszmének ez az objektíve ezer vonatkozásban tapasztalható erkölcsi válsága következményekkel jár az alkotó művészeknek a magatartására, akik — Tito szavával — „*elkülönülnek, magukba zárkoznak*”. Ezek a képzőművészek, írók a kétségessé vált objektív valóság ábrázolása helyett a maguk szubjektív zaklatottságát, az atombombáktól fenyegetett objektív világban való hontalanságukat, ezt a minden egyéb fölött domináló szenzációjukat akarják — mert kell — színek, vonalak és szavak mágiájának számtalan változatával kifejezni. Egy logikával, mely nem a kétszer kettő négy logikája, hanem a kétségeké, a jajkiáltásé, a rémületé és a követelésé, azé az emberé, aki nem tud belenyugodni egy életbe, amely világméretben nem hasonlít emberhez méltó, értelmes élethez. Külön nyelvük nem abból ered, hogy megszűntek „*társadalmi lények*” lenni, hanem épp ellenkezőleg, mind e mögött elevenen működik az a szubsztrátum, melynek neve az adott társadalom. Nosztalgikusan lázadnak egy állapot vagy konstelláció ellen, mely megfosztotta az embert a gondtalan, lelkes és *őszinte* igenlés boldog kiváltságától, illetve lehetőségétől.

Hogy az, ami eredetileg a „*társadalmi lény*” tragikusan fájdalmas elidegenedésének, magábataszítottágának autentikus művészi

(tehát egyéni) megnyilvánulása, nemzetközi divattá, egy erkölcsi és esztétikai magatartás pusztá külsőleges majmolásával, szimulálással, nemegyszer kontár kézben vagy rutinosan pusztá modorrá lett és lesz — semmit se változtat azon, hogy ez a magatartás csak azért válhatott nemzetközi *divattá*, mert mint a művészi divatok mindig, ez a „*divat*” is valóságos fájdalomknak, valóságos szükségleteknek a parazitája és haszonélvezője. S mert nincs külön jugoszláv glóbusz, s mert épp a jugoszláv szocialista valóságban különleges intenzitással, szinte a magunk bőrén kellett átélnünk az úgynevezett szocialista tábor minden erkölcsi, politikai és esztétikai eltorzulását, s mert állandóan a bennünket fenyegető, eltorzult táboron kellett tartanunk a szemünket, szükségképpen semmi se lehet számunkra idegenebb és lehetetlenebb, mint Voltaire *Candide*-jával csak élvezni kertünk szépségeit, és semmi se lehetett számunkra távolibb, mint a többi világgal a szolidaritást megtagadó elégedett „*egészség*”, vagy mint az aszkézis fegyelme alól felszabaduló reneszánsz-kori embernek a realitásban és a realitás ábrázolásában való gyönyörűsége.

Az absztrakt művészet nem olyan értelemben elvont, hogy elvonatkoztat a világtól, hanem — amennyiben nem pusztá modor, nem epigonok kisebb vagy nagyobb kézügyessége — egy meghatározott, tragikus világkonstelláció iránti pozitív és intenzív viszonynak a vizionárius formanyelve.

Ami nekem gyakorlatilag döntő fontosságúnak látszik Tito kultúrpolitikai fejtegetéseiben, az annak a hangsúlyozott megállapítása, hogy a szocialista Jugoszláviában nincs és nem lehet arról szó, ami csak a kultúra iparosainak vágyalma: szó se lehet semmiféle fölülről diktált, az állam hatalmi szerveivel kötelezővé tett „*vonalról*” művészetben és irodalomban. Ami azonban — Tito szerint is — sürgősen kötelező, az a félelmesen elburjánzó ponyva, a pusztító és romboló giccs elleni szisztematikus harc — harc a hazugság minden formája ellen, minden ellen, ami felemás, ami csak modor, harc a melodramatikus, az érzelmes, az elringató frázis, a „*harcias*”, a „*szocialista*” frazeológia álruhájában megjelenő deklamáció, az állítólagos elmaradt közönség színvonalához „*alkalmazkodó*”, közérthető hízelgés ellen egyaránt.